

Ks. Zbigniew Gmurczyk, *Kościół włocławski w rzeczywistości PRL-u za czasów biskupa Antoniego Pawłowskiego (1951-1968)*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Walkusz. Recenzenci: ks. dr hab. Dariusz Zagórski, prof. UMK (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), o. dr hab. Roland Prejs OFM Cap, prof. KUL.

Ciemna noc stalinowskiego terroru w Polsce w pierwszej połowie lat 50. to nie szara rzeczywistość PRL-u, z jaką kojarzy nam się z perspektywy XXI w. okres 45-letnich rządów komunistów w naszej ojczyźnie. Na te dramatyczne dla całego narodu, a szczególnie dla Kościoła w Polsce chwile przypadł początek biskupiej posługi ks. Antoniego Pawłowskiego, rektora Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Warszawie. Zarówno jego pasterska działalność, jak i w ogóle funkcjonowanie diecezji włocławskiej w latach 50. i 60. jest doskonałą egzemplifikacją historii Kościoła w Polsce – historii, której nie da się opisać bez kontekstu politycznego, społecznego i gospodarczego.

Głównym celem prezentowanej dysertacji doktorskiej jest ukazanie złożonych dziejów wycinka Kościoła powszechnego, jakim jest diecezja włocławska, na tle wydarzeń w powojennej Polsce, wśród których nie sposób przecenić porozumienia z 14 IV 1950 r., uwięzienia Prymasa Tysiąclecia kard. Stefana Wyszyńskiego, popaździernikowej „odwilży” w 1956 r., Wielkiej Nowenny przed Milenium Chrztu Polski czy wreszcie jubileuszowych obchodów roku 1966. Dla Kościoła powszechnego był to okres pontyfikatów trzech papieży: Piusa XII, Jana XXIII i Pawła VI – z najdonioślejszym dziełem II Soboru Watykańskiego. Wszystkie te wydarzenia miały wpływ na funkcjonowanie Kościoła włocławskiego; jego przedstawiciele również brali znaczący udział w tych historycznych wydarzeniach.

Zdający sobie świetnie sprawę z roli Kościoła w polskim społeczeństwie komunistycznym, dążąc do jedynowładztwa w „rządzie dusz”, podjęli na przełomie lat 40. i 50. otwartą i zdecydowaną walkę z Mistycznym Ciałem Chrystusa na ziemiach polskich. Jednym z elementów tej walki była odmowa objęcia osieroconej po śmierci bpa Karola Radońskiego 16 III 1951 r. diecezji włocławskiej przez wyznaczonego rok wcześniej na sufragana z prawem następstwa bpa Pawłowskiego – jednego z najbliższych współpracowników Prymasa Tysiąclecia. Dopiero dwa i pół roku później, po uwięzieniu kard. Wyszyńskiego w 1953 r., władze państwowe zezwoliły na objęcie biskupiej stolicy we Włocławku bpowi Pawłowskiemu, licząc na poróżnienie hierarchy z uwięzionym prymasem i współpracę włocławskiego ordynariusza z aparatem bezpieczeń-

stwa w rozpracowaniu opozycyjnego środowiska wrocławskich kapłanów, skupionych wcześniej wokół bpa Radońskiego, a po jego śmierci działających w otoczeniu administrującego diecezją sufragana bpa Franciszka Korszyńskiego. Plany te nie powiodły się w 100%, mimo wzmożonej inwigilacji najbliższych współpracowników bpa Pawłowskiego. Po kilkuletnim ochłodzeniu relacji między kard. Wyszyńskim a 72. wrocławskim ordynariuszem współpraca obu hierarchów znacznie się zacieśniła dzięki pionierskim inicjatywom duszpasterskim bpa Pawłowskiego – przede wszystkim dzięki przeprowadzonym w diecezji Dniom Maryjnym (1962 r.), Kongresowi Eucharystycznemu (1963), Rokowi Serca Jezusowego (1964), obchodom *Sacrum Poloniae Millennium* (1966), Dniom Ekumenicznym (1967) i pierwszemu po soborze w Polsce synodowi diecezjalnemu (1967). Podkreślić także należy wkład wrocławskiego ordynariusza – wybitnego mariologa – w sukcesy polskiej delegacji soborowej – z autorstwem memoriału w sprawie ogłoszenia Maryi Matką Kościoła na czele.

Wszystkich wyżej podanych osiągnięć na terenie diecezji wrocławskiej nie można by zrealizować, gdyby nie cała rzesza współpracowników bpa Pawłowskiego. Na pierwszym miejscu wymienić tu należy wspomnianego już bpa Korszyńskiego (1946-1962), który jako ksiądz wywodzący się ze środowiska wrocławskiego seminarium duchownego miał olbrzymi wpływ na pracę wielu swoich wychowanków-kapłanów. Kontynuacją tej linii sufraganej posługi, związanej z martyrologią wrocławskiego duchowieństwa z okresu II wojny światowej, był od 1962 r. bp Kazimierz Majdański, wieloletni redaktor „Ateneum Kapłańskiego”. Grono biskupów pomocniczych zamknął bp Jan Zaręba (od 1963 r.), późniejszy następca bpa Pawłowskiego na stolicy biskupiej we Wrocławku i budowniczy wielu kościołów w diecezji.

Najznakomitszym gremium wrocławskiego duchowieństwa była kapituła bazyliki katedralnej, której członkowie na skutek zawilości związanych z nominacją bpa Pawłowskiego i jego opóźnionym ingresem we Wrocławku zaraz po uwięzieniu Prymasa Tysiąclecia nie darzyli ordynariusza przychylnością i zaufaniem, przez co ich wkład w funkcjonowanie diecezji został przez niego znacznie ograniczony. Sytuacja uległa zmianie dopiero po 1958 r. po dokooptowaniu do jej zasadniczego składu siedmiu kanoników honorowych z nominacji bpa Pawłowskiego. Druga w diecezji kapituła kolegiacka w Kaliszu miała za zadanie pogłębianie i szerzenie kultu św. Józefa – głównego patrona Kościoła wrocławskiego, czczonego w kaliskim sanktuarium. Zasadniczym osiągnięciem w tej dziedzinie było przekazanie przez Jana XXIII obecnemu na 1. sesji II So-

boru Watykańskiego bpowi Pawłowskiemu pierścienia, który uroczystość umieszczono na cudownym obrazie św. Rodziny w dniach 12-13 I 1963 r.

Poważnym problemem w funkcjonowaniu diecezji włocławskiej za czasów bpa Pawłowskiego był kryzys personalny w liczbie czynnych kapłanów, odczuwalny po stratach z II wojny światowej, gdy w wyniku represji okupanta, a przede wszystkim w obozach koncentracyjnych śmiercią męczeńską zginęło 220 księży z sufraganiem bpem Michałem Kozalem na czele, co stanowiło ponad 50% przedwojennego stanu duchowieństwa. Sytuacja zatem wymagała, by poprzez harmonijną współpracę dziekanów i proboszczów skoordynować przedsięwzięcia duszpasterskie i wyrównać ich poziom we wszystkich placówkach parafialnych diecezji. Miały temu służyć m.in. konferencje księży dziekanów, odbywane 2-6 razy w roku, coroczne wizytacje dziekańskie we wszystkich parafiach dekanatu oraz zwoływane 4 razy w roku formacyjne zebrania dekanalne wszystkich duchownych z dekanatu. Biskupowi ordynariuszowi zależało na permanentnej formacji duchowej i intelektualnej duchowieństwa, dlatego przykładał dużą wagę do egzaminów wikariuszowskich i proboszczowskich, a także wysłał aż 68 kapłanów na studia specjalistyczne w kraju i za granicą. Ogromną pomocą w organizowaniu pracy duszpasterskiej w diecezji przy nieadekwatnej do potrzeb liczbie kapłanów okazało się 14 zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich, które prowadziły 28 placówek w diecezji, oraz 31 zakonów i zgromadzeń zakonnych żeńskich, prowadzących 85 domów i placówek. Służby bezpieczeństwa nieustannie utrudniały im pracę poprzez sankcje administracyjne, finansowe, materialne i personalne. W mniejszym stopniu, lecz równie dotkliwie ingerowały w duszpasterstwo parafialne, czego przykładem jest ciągle wzrastająca za czasów bpa Pawłowskiego liczba administratorów parafii, którzy nie mogli kanonicznie objąć placówki jako proboszczowie.

Właściwe funkcjonowanie diecezji zależy od dobrego ustawienia kompetencji urzędników kurialnych. Za pontyfikatu 72. ordynariusza włocławskiego struktura Kurii Diecezjalnej we Włocławku progresywnie się rozrastała: dla usprawnienia działalności naczelnej w diecezji instytucji od 1961 r. pracowało w niej trzech wikariuszy generalnych, którzy do pomocy mieli swoich stałych zastępców; podobnie kanclerze okresowo wspomagani byli przez wicekanclerzy; od 1956 r. powołany został Wydział Duszpasterski, który po „odwilży” przejął w diecezji funkcję inicjatora głównych akcji duszpasterskich, koordynowanych podczas organizowanych od tegoż roku konferencji rejonowych dla duchowieństwa. Dla pełnego obrazu działalności kurii włocławskiej i jej oceny należy wspomnieć o aresztowaniach jej pracowników: kanclerzy ks. Ja-

na Pawła Grajnera (1952 r.) i ks. Stanisława Piotrowskiego (1955) oraz notariusza ks. Mariana Chwilczyńskiego (1953). Aparat bezpieczeństwa próbował wpłynąć na obsadzenie strategicznych stanowisk w kurii księżmi lojalnymi wobec władz państwowych, co w pewnej mierze się powiodło i zdecydowało o dość dobrym rozpracowaniu operacyjnym tejże instytucji.

Z pozostałych instytucji diecezjalnych także Wyższe Seminarium Duchowne we Włocławku uległo dość dokładnemu rozpracowaniu operacyjnemu aparatu bezpieczeństwa dzięki łatwowierności, naiwności i niedoświadczeniu życiowemu niektórych alumnów, którzy zgodzili się na współpracę z funkcjonariuszami służb specjalnych. Doprowadziło to do kryzysu w funkcjonowaniu placówki, czego wyrazem była rezygnacja rektora ks. Leona Andrzejewskiego w 1965 r. Kierownictwo objął wówczas dotychczasowy ojciec duchowny ks. Leon Dębowski. W ciągu kilku lat radykalnie spadła liczba alumnów. Seminarium stało się przez to „kartą przetargową” w rozmowach funkcjonariuszy SB z bpem Pawłowskim (sprawy powołań do odbycia służby wojskowej, kontrole pracowników Kuratorium Oświaty). Podobne represje dotknęły seminarium salezjańskie w Łądzie nad Wartą i seminarium orionistów w Zduńskiej Woli. Wśród osiągnięć należy wymienić fakt, iż od 1954 r. we włocławskim seminarium stopniowo przywrócono przedwojenny cykl 6-letniej formacji intelektualno-duchowej.

Sąd Kościelny we Włocławku w omawianym okresie był nie tylko trybunałem pierwszej instancji dla diecezji włocławskiej, lecz pełnił również rolę trybunału drugiej, a nawet na podstawie delegacji prymasa Wyszyńskiego trzeciej instancji w sprawach małżeńskich. Było to wynikiem wysokich kompetencji znanego prymasowi z lat włocławskich oficjała ks. Władysława Szafrańskiego. Nieustanna groźba upaństwowienia części lokalów Domu Księża Emerytów w Ciechocinku przyczyniła się opatrnościowo do umieszczenia w nim większej liczby kapłanów, przez co jednak placówka wciąż musiała się borykać z problemami natury materialnej. Natomiast dzięki ofiarnej pracy i zaradności dyrektora ks. Stanisława Librowskiego Archiwum Diecezjalne we Włocławku przeżywało rozkwit swego funkcjonowania poprzez zgromadzenie rozproszonego przez wojnę zasobu, jego konserwację i opracowanie, a także zorganizowanie pomieszczeń katedralnego kapitulacza i zabezpieczenie finansowe w budżecie kurii oraz ułożenie regulaminu i statutu placówki.

Życie sakramentalne wiernych i ich udział w nabożeństwach za czasów bpa Pawłowskiego można częściowo odtworzyć na podstawie dyrektyw, zamieszczanych w organie urzędowym diecezji, sprawozdań z wizytacji biskupich, sprawozdań księży dziekanów i proboszczów oraz informacji zawartych w kro-

nikach parafialnych. Najwięcej uwagi poświęcano sprawowaniu sakramentu Eucharystii i pokuty, najmniej – namaszczeniu chorych. Nauczanie przebiegało zasadniczo w dwóch nurtach: podczas katechezy i homilii. W omawianym okresie nauczanie religii było stopniowo rugowane ze szkół państwowych, przez co pojawił się w wielu parafiach problem braku wykwalifikowanych nauczycieli religii i zorganizowania odpowiednich pomieszczeń katechetycznych. Wielu świeckich wspierało duchowieństwo w zaradzeniu bieżącym kłopotom z nauczaniem prawd wiary dzieci i młodzieży (głównym problemem była dość wysoka absencja katechizowanych). W dziedzinie przepowiadanego z ambony słowa Bożego ogromne zasługi położył seminaryjny homileta ks. Marian Rzeszewski, który opublikował w tym zakresie wiele artykułów w „Kronice Diecezji Włocławskiej” i „Ateneum Kapłańskim”. Na lud Boży najbardziej oddziaływały misje święte i rekolekcje, a szczególnie głoszone podczas nich nauki stanowe. W latach 60. z żywym odzewem duszpasterzy spotkała się inicjatywa uświadamiania kobiet w zagadnieniu odpowiedzialnego macierzyństwa, przeprowadzona przez tzw. ósemki z Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze.

Mimo znacznych ograniczeń ze strony administracji państwowej w Polsce powojennej nastąpił rozkwit ruchu pątniczego do licznych sanktuariów z Jasną Górą na czele. Wśród maryjnych sanktuariów w diecezji włocławskiej największą popularnością cieszyły się: Bieniszew, Błenna, Brdów, Charłupia Mała, Konotopie, Licheń, Ostrowąs, Skepe, Skulsk i Złotków. Poza tym organizowano pielgrzymki do sanktuarium św. Józefa w Kaliszu. Wśród inicjatyw bpa Pawłowskiego związanych z kultem świętych wymienić należy trzy: rozstrzygnięcie sporu co do miejsca męczeńskiej śmierci św. Pięciu Braci Męczenników; uporządkowanie w zakresie kultu bł. Bogumiła (autentyczność relikwii i poprawne formy kultu); przeprowadzenie diecezjalnego etapu procesu beatyfikacyjnego bpa M. Kozala.

Wielka Nowenna z lat 1957-1966, zakończona milenijnym rokiem jubileuszowym, przysłoniła w kościelnej faktografii polskiej wiele innych ciekawych specjalnych akcji duszpasterskich z przełomu lat 50. i 60. Na terenie diecezji włocławskiej należy zauważyć powstałe już w latach 50. duszpasterstwo osób wypoczywających, które zainicjował proboszcz Ciechocinka ks. Serafin Opałko. Bardzo owocne było również organizowanie wspólnych dla całego miasta misji świętych we Włocławku i Kaliszu, dzięki którym z czasem wyłoniło się duszpasterstwo inteligencji. Mające na celu duchowe wsparcie dla Vaticanum II czuwania soborowe nie cieszyły się zbytnim zainteresowaniem wiernych – głównie z powodu rolniczego charakteru większości wspólnot parafialnych. W pierwszej połowie pontyfikatu bpa Pawłowskiego udało

się erygować 6 parafii, co jednak nie było jednoznaczne ze zgodą na budowę tam nowej świątyni – cel ten stał się przedmiotem wielu pertraktacji z władzami, zakończonych fiaskiem. Najbardziej spektakularna była walka o budowę kościołów w wielkich ośrodkach przemysłowych, gdzie powstawały nowe osiedla robotnicze (Włocławek, Kalisz, Konin).

Zmiany w prawodawstwie dotyczącym stowarzyszeń i organizacji z sierpnia 1949 r. spowodowały w Kościele w Polsce rozwiązanie wszystkich bractw i zrzeżeń religijnych, by uniknąć upaństwowienia ich majątku i represji wobec członków. W diecezji włocławskiej, jak w całej Polsce, dalsze ich funkcjonowanie odbywało się w ramach duszpasterstwa stanowego i zawodowego. Jedyną formalnie działającą organizacją kościelną w diecezji było Towarzystwo Przyjaciół Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, które z seminaryjnego koła w 1956 r. rozrosło się w oddziały w niemalże każdej włocławskiej parafii. Równie żywym zainteresowaniem w diecezji cieszył się ruch trzeźwościowy, zogniskowany wokół Krucjaty Wstrzemięźliwości i osoby ks. Franciszka Blachnickiego. Z powodu upaństwowienia kościelnego „Caritas” na początku 1950 r. działalnością charytatywną zajmowali się bezpośrednio duszpasterze, organizując w parafiach Tygodnie Miłosierdzia. W rozdysponowaniu datków potrzebującym pomagały im tzw. siostry parafialne i pomocnice duszpasterstwa dobroczynnego. Kapłani diecezji podejmowali także wiele wysiłków, by zadbać o rozwój kulturalny powierzonych im wspólnot poprzez organizowanie koncertów i spektakli, przedstawianych głównie przez parafialne chóry oraz dzieci i młodzież z przyparafialnych świetlic. Dotkliwym ograniczeniem działalności pisarskiej w diecezji włocławskiej było zamknięcie wszystkich czasopism w latach 1950-1956 (oprócz „Ładu Bożego”, zamkniętego w lutym 1953 r., wznowionego dopiero w 1982 r.). W ramach „odwilży” wznowiono wydawanie „Kroniki Diecezji Włocławskiej”, „Ateneum Kapłańskiego”, „Rubryceli” i schematyzmów diecezjalnych.

Głównym osiągnięciem prezentowanej pracy jest komplementarne ukazanie dziejów diecezji włocławskiej za pontyfikatu bpa Pawłowskiego, możliwe dzięki kwerendzie w 11 archiwach kościelnych i 4 państwowych. Skonfrontowanie informacji z tych dwóch proveniencji (często antagonistycznych w omawianym okresie) pozwoliło na twórczy dialog osób, które za życia tego dzieła dokonać nie mogły.

Treść pracy

I. Kontekst funkcjonowania diecezji wrocławskiej. 1. Sytuacja polityczno-społeczna w Polsce. 2. Aparat partyjno-państwowy zajmujący się Kościołem. 3. Kościół wrocławski w przededniu śmierci biskupa Karola Radońskiego. II. Sylwetka pasterza diecezji. 1. Pochodzenie i realizacja powołania kapłańskiego. 2. Działalność naukowa i dydaktyczna. 3. Biskup wrocławski. III. Współpracownicy biskupa. 1. Biskupi pomocniczy. 2. Kapituły. 3. Dziekani i proboszczowie. 4. Wikariusze i pozostali kapłani diecezjalni. 5. Zakony i zgromadzenia zakonne. IV. Instytucje diecezjalne. 1. Kuria. 2. Sąd kościelny. 3. Placówki naukowo-wychowawcze. 4. Dom Księży Emerytów. 5. Archiwum. 6. Synod diecezjalny. V. Duszpasterstwo. 1. Życie sakramentalne. 2. Nauczanie. 3. Nabożeństwa. 4. Kult świętych. 5. Pielgrzymki. 6. Specjalne akcje duszpasterskie. 7. Budownictwo sakralne. VI. Aktywność religijno-społeczna. 1. Grupy formacyjne. 2. Organizacje społeczno-religijne. 3. Działalność charytatywna. 4. Czasopisma. 5. Inicjatywy kulturalne.

Ks. Zbigniew Gmurczyk